

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ РАННЬОЇ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ В ПРАЦЯХ ЮРИСТІВ КИЇВСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

**Л.В. МІХНЕВИЧ, кандидат юридичних наук, доцент, докторант,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка**

Стаття присвячена окремим проблемам цивільного процесу періоду становлення радянської цивілістики у 1920-ті роки в працях професорів Київського інституту народного господарства Є. І. Кельмана та О. М. Бутовського. Зосереджено увагу на тематиці їхніх наукових розвідок щодо вивчення проблем прилюдності судової наради та спрощення цивільного процесу. З'ясовано зв'язок радянських розробок питань цивільного процесу із сучасністю.

Юридичний факультет, Київський інститут народного господарства, цивільний процес, судоустрій, таємниця нарадчої кімнати, спрощення цивільного процесу.

У період становлення радянської влади на українських землях у суспільстві відбувалися серйозні соціально-економічні, політичні та правові зміни, які вплинули на розвиток вітчизняної юридичної науки. Потреби нової практики цивільно-правових відносин сприяли інтенсивній розробці питань цивільного права й процесу. На еволюцію поглядів щодо становлення радянської цивілістики вплинула наукова та нормотворча діяльність відомих київських юристів, які долучалися до роботи в правничих комісіях Всеукраїнської академії наук, були учасниками та доповідачами в Правничому товаристві і активними дописувачами провідних радянських юридичних видань. Хоча більшість із них не мали спеціальних праць з цивільного процесу, однак під час перегляду радянських цивільного та цивільно-процесуального кодексів вони активно опрацьовували законодавчий матеріал, обмірковували проекти, готували коментарі кодексів, розробляли окремі питання діючого радянського цивільного і цивільно-процесуального законодавства.

Тож **метою** цієї публікації є аналіз наукових розвідок актуальних проблем радянського цивільного процесу професорів-цивілістів юридичного факультету Київського інституту народного господарства Є. І. Кельмана і О. М. Бутовського та визначення зв'язку їхніх наукових ідей із сучасними науковими розробками питань цивільного процесу.

Хоча постаті Є. І. Кельмана і О. М. Бутовського сьогодні відомі історикам права й цивілістам та зустрічаються в працях енциклопедично-довідкового характеру [1], спеціальних публікацій, присвячених їх науковому доробку, майже немає. Коротку статтю про творчу спадщину Є. І. Кельмана ще за радянських часів опублікував С. Н. Ландкоф [2]. У різних контекстах згадується

ім'я цих учених у розвідках із історії цивільно-правової науки, правових досліджень Всеукраїнської Академії наук [3–5] та в монографії з історії юридичного факультету Київського інституту народного господарства [6]. Однак до аналізу здобутків Є. І. Кельмана і О. М. Бутовського вивченні проблем цивільного процесу зверталися лише частково.

Насамперед зазначимо, що наукові інтереси професора Є. І. Кельмана були досить різнобічними. Він був учнем відомого цивіліста професора В. І. Синайського. Свої перші кроки в науці вчений здійснив ще працюючи у цивілістичному студентському гуртку при університеті св. Володимира, де захоплювався теорією «відродженого природного права» та зобов'язальним правом, вивчав сенатську практику, досліджував питання житлового права.

У 1920–1930-ті рр., як викладач юридичного факультету Київського інституту народного господарства (певний час був його деканом), вчений зайнявся проблемами міжнародного приватного, господарського та земельного права, був активним дослідником діючого радянського цивільного права та процесу. Він брав участь у підготовці коментаря «Цивільно-процесуальний кодекс УСРР. Теоретично-практичний коментар» (Х., 1930). Також вчений досліджував зарубіжну цивілістику, приділяв увагу застосуванню радянського права за кордоном [7; 8]. Цій же тематиці він присвятив низку доповідей у Правничому товаристві та доповідь «Современная немецкая цивилистика и зарубежное действие советского права», яку прочитав на зборах членів бюро юрисконсультів держпромисловості при ВСНГ СРСР. Ним опубліковані десятки статей щодо застосування радянського права іноземними судами. Загальні результати цих дослідів вилилися в монографії «Советское право за рубежом» (М., 1927) та «Советское право перед иностранными судами» (Х., 1928).

Долучившись до обговорення змін цивільно-процесуального кодексу, професор підготував кілька дискусійних статей, де досліджував колізії старих та нових процесуальних норм [9], висловлювався за створення максимально дешевого, раціонального й швидко працюючого суду, пропонуючи спрощення судового розгляду справ та зближення цивільного й кримінального процесів [10]. Не менш цікавими є думки вченого з приводу вирішення в цивільних судах різноманітних «юридичних загадок». Зокрема, окрему статтю він присвятив питанню «подвійного батьківства» [11].

У праці «Прилюдність судової наради в цивільних справах» [12] Є. І. Кельман навів аргументи та контраргументи щодо скасування таємниці нарадчої кімнати в цивільному процесі. Вчений вважав, що принцип таємності наради суддів має самостійне значення лише за колегіального складу суду, а відтак при розгляді справи одним суддею проведення такої наради втрачає сенс. Водночас запровадження в радянському цивільному процесі прилюдної судової наради, на думку вченого, допоможе прискорити розгляд справ, перетворить народних засідателів із «статистів суду» на активних учасників процесу та підвищить їх відповідальність, змусить серйозно готуватися до розгляду справи, детально знайомитися з нормами радянського права. Отже, буде зростати авторитет суду, ширитимуться знання радянського права, а до справи здійснення правосуддя будуть «втягуватися широкі маси трудящих» [12, с. 325].

Хоча це дослідження було заідеологізоване та відповідало тодішній офіційній установці на дослідження проблем радянської цивільного процесу, все ж викликає повагу те, що й за радянських часів його автор визнав: скасування таємниці нарадчої кімнати порушуватиме гарантії незалежності суду. Саме тому він радив не запроваджувати прилюдні наради в усіх судах, а лише при розгляді нескладних справ. В інших же випадках пропонувати компроміс – проводити таємні наради на прохання будь-кого з членів суду [12, с. 326]. Принагідно додамо, що й сьогодні положеннями чинного цивільного процесуального законодавства встановлено правила таємниці нарадчої кімнати (ст. 195 та 196 ЦПК України).

Досить строката тематика наукової спадщини професора О. М. Бутовського. На його рахунку близько 150 праць. Він спеціалізувався на дослідженні цивільного права та процесу. Ще в дореволюційний час вчений підготував низку праць з цивільного процесу, які охоплювали проблеми провадження судочинства, апеляції, попереднього виконання судових рішень, судового мораторію. Вже після 1917 р. він активно долучається до розробки цивільно-правових питань нових часів. За гетьманської доби вчений опублікував статтю «Судебная демократизация и очередные задачи украинского судоустройства» (Право и жизнь, 1918), а як викладач Київського юридичного інституту підготував та видав новий курс лекцій «Русское исполнительное судопроизводство: конспект лекций» [13].

За радянської доби О. М. Бутовський продовжував розробляти питання судочинства, написав підручник «Судоустрой УСРР» (1925). Для засідань Правничого товариства при ВУАН вчений підготував доповіді «Обычное право и судебная практика» (1922), «Основные начала советского судоустройства» (1922–1923), «Принципы Положения о судоустройстве» (1922–1923) [6, с. 263]. Публікував огляди літератури з цивільного процесу в журналі «Україна».

Звертає на себе увагу його публікація «Упрощение гражданского процесса (по материалам обследования)» [14], де вчений запропонував кілька практичних кроків для реорганізації цивільного процесу з метою його спрощення. Передусім вчений поділив всі вади процесуального законодавства на дві групи: 1) зумовлені недоліками в самій структурі процесу; 2) засновані на не точному, а іноді й неправильному застосуванні діючих процесуальних норм.

Зосередивши увагу на вирішенні проблем першої групи, вчений окреслив п'ять основних із них, які потребували вирішення. Він запропонував, по-перше, ліквідувати інститут заочного розгляду справ, який сприяє судовій тяганині. По-друге, спростити «форми викладу рішень», тобто техніку підготовки самого рішення. Для цього автор рекомендував у рішенні, яке ухвалюється відразу в народному суді, обмежитись тільки наведенням коротких мотивів для постановки тієї чи іншої резолюції, а «історичний матеріал» мотивувальної частини, як-то виклад позовної заяви, пояснення відповідача і показання свідків тощо, фіксувати в протоколі [14, с. 376]. Натомість для всіх справ окружних судів запровадити оприлюднення в судовому засіданні резолюції, а для підготовки мотивувальної частини рішення, яка потрібна здебільшого лише для касації, надавати кілька днів. Зауважимо, що ст. 177 ЦПК УСРР 1924 р. допускала у виняткових випадках

відстрочку оголошення рішення. Тут варто згадати положення ст. 209 чинного ЦПК України, в якому йдеться про обов'язок суду негайно після закінчення судового розгляду ухвалити своє рішення, яке було підготовлено та оформлено у нарадчій кімнаті, принаймні вступну та резолютивну частину, і тільки у виняткових випадках, залежно від складності справи, відкласти складання повного рішення на строк не більше як п'ять днів.

По-третє, скоротити кількість викликів свідків, для чого вчений вважав необхідним: а) скасувати необґрунтований виклик свідків на кожне судове засідання; б) опитувати їх у першому засіданні; в) не відкладати допит свідків через неявку інших свідків; г) усунути повторний їх виклик після відміни рішення і передачі справи на новий розгляд по суті. Для обмеження загальної кількості свідків вимагати від сторін точного формулювання обставин справи з вказівкою на конкретних осіб-свідків і для встановлення «актуальних для справи обставин» викликати в судові засідання лише їх. Ці ідеї ученого теж відображені у чинному цивільному процесуальному законодавстві, де закріплено положення про обов'язок суду допитати свідків, які з'явилися, і тільки у виняткових випадках викликати їх знову (ч. 4 ст. 191 ЦПК України).

По-четверте, запровадити «підготовче провадження», яке, на думку вченого, являло б собою попередню підготовку справи і збирання необхідних матеріалів. Тобто, після отримання позовної заяви та пояснень відповідача доповідач-суддя мав би сам особисто викликати сторони, заслуховувати їх пояснення, проводити перевірку доказів (покази свідків, експертизи тощо). І лише після такої попередньої підготовки справа призначалася б до розгляду в судовому засіданні за участю народних засідателів, де весь процес обмежувався б лише репліками сторін і закінчувався ухваленням рішення чи оголошенням резолюції [14, с. 376]. Варто зазначити, що сьогодні це окрема стадія цивільного процесу (глава 3 ЦПК України «Провадження у справі до судового розгляду»), де судом і учасниками процесу здійснюються процесуальні дії з підготовки справ до судового розгляду.

По-п'яте, розширити функції касаційного суду, надавши йому право змінювати, виправляти та доповнювати оскаржувані рішення, тобто наблизити його до апеляційного суду. Інакше кажучи, надати касаційній інстанції свободу дій і там, де є можливість, заповнити прогалину першої інстанції без будь-якої перевірки, дати касаційній інстанції право змінювати рішення без передачі справи на новий розгляд. Адже основним лозунгом радянського суду має бути ст. 5 ЦПК УСРР – «суд зобов'язаний всебічно з'ясувати дійсні права позивачів... і сприяти трудящим в захисті їх прав» [14, с. 377]. Зауважимо лише, що окреслене професором питання повноважень судових інстанцій із перегляду судових рішень і сьогодні є предметом активних дискусій.

Всі ці заходи, на думку О. М. Бутовського, могли б прискорити судовий розгляд справ, пришвидчити їх проходження в суді, а відтак спростити судочинство та «наблизити суд до населення».

Отже, варто визнати, що потенціал ідей юридичної спадщини українських учених, зокрема й професорів Є. І. Кельмана та О. М. Бутовського, ще залишається недостатньо вивченим і використаним. І навіть такий короткий аналіз окремих праць вчених, в яких містяться трактування багатьох цивільних процесуальних проблем, підтверджують їх актуальність, а окремі

дискусійні положення, висловлені ще в 1920-х рр., і сьогодні потребують вирішення.

Список літератури:

1. Усенко І. Б. Кельман Євген Ісакович / І. Б. Усенко // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2001. – Т. 3. : К–М. – С. 79.
2. Ландкоф С. Н. Творча діяльність професора Є. І. Кельмана (12. І. 1891–2.IV.1945 рр.) / С. Н. Ландкоф // Проблеми правознавства. – 1969. – Вип. 13. – С. 126–132.
3. Усенко І. Б. Правові дослідження в установах Академії наук України у довоєнний період (1918–1941 рр.) / І. Б. Усенко // Юридична наука і освіта на Україні / авт. кол.: Ю. С. Шемшученко та ін.; АН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 37–77.
4. Юридична академічна наука у 1918–1941 роках // Академічна юридична думка / укл.: І. Б. Усенко, Т. І. Бондарук ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Ін Юре, 1998. – С. 15–53.
5. Усенко І. Б. Комісія для виучування радянського права ВУАН / І. Б. Усенко // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 3: К–М. – 2001. – С. 175.
6. Міхневич Л. В. Розвиток юридичної науки і освіти в Київському комерційному інституті – Київському інституті народного господарства (1906–1930 рр.) / Л. В. Міхневич. – К. : КНЕУ, 2011. – 288 с.
7. Кельман Е. И. Обеспечение интересов истцов-иностранцев / Е. И. Кельман // Еженедельник советской юстиции. – 1926. – № 9. – С. 265–266.
8. Кельман Е. И. Изменение договоров судом (По поводу одного решения германского рейхсгерихта) / Е. И. Кельман // Еженедельник советской юстиции. – 1926. – № 17. – С. 517–520.
9. Кельман Є. І. Новий ЦПК і старі цивільно-процесуальні норми / Є. І. Кельман // Вісник радянської юстиції. – 1930. – № 2. – С. 52–54.
10. Кельман Є. І. Про наближення цивільного процесу до кримінального справ / Є. І. Кельман // Вісник радянської юстиції. – 1930. – № 7–8. – С. 213–215.
11. Кельман Е. И. Двойное отцовство. Юридическая загадка / Е. И. Кельман // Вестник Советской Юстиции. – 1924. – № 1. – С. 10–14.
12. Кельман Є. І. Прилюдність судової наради в цивільних справах / Є. І. Кельман // Вісник радянської юстиції. – 1929. – № 11–12. – С. 322–326.
13. Бутовский А. Н. Русское исполнительное судопроизводство: конспект лекций [чит. в Киевск. юрид. ин-те в 1917–1918 гг.] / А. Н. Бутовский. – К., 1918. – 120 с.
14. Бутовский А. Н. Упрощение гражданского процесса (по материалам обследования) / А. Н. Бутовский // Вестник Советской Юстиции. – 1928. – № 13. – С. 375–377.

Статья посвящена отдельным проблемам гражданского процесса периода становления советской цивилистики в 1920-е годы в трудах профессоров Киевского института народного хозяйства Е. И. Кельмана и А. Н. Бутовского. Сосредоточено внимание на тематике их научных исследований по изучению проблем публичности судебного совещания и упрощения гражданского процесса. Выявлена связь советских разработок вопросов гражданского процесса с современностью.

Юридический факультет, Киевский институт народного хозяйства, гражданский процесс, судостроительство, тайна совещательной комнаты, упрощение гражданского процесса.

The article is devoted to individual problems of Soviet law of Civil Procedure of 1920, which were in the works of E. Kelman and A. Boutovsky, both were professors of Kyiv National Economic Institute. The subject of their scientific studies were the problems of public hearings and trial and the simplification of Civil Procedure. It was also analyzed the influence of Soviet law of civil procedure and modern Civil Procedure of Ukraine.

Faculty of Law, Kyiv Institute of National Economy, Civil Procedure, the Judiciary, secret deliberation room, simplification of Civil Procedure.